

ҚОНУНИЙ КУЧГА КИРМАГАН СУД ҲУКМИ ВА АЖРИМИНИ
ҚАЙТА КЎРИШДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ
ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Маматкармов Сардорбек Дилшод ўғли

*Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси магистратураси
“Тергов фаолияти” йўналиши тингловчиси*

Аннотация: ушбу мақолада жиноят суд процессида прокурор иштирокининг ҳуқуқий асослари, хусусиятлари, жумладан апелляция инстанциясида прокурор иштирокининг процессуал асослари, функциялари ва ваколатларининг айрим жиҳатлари, шунингдек, суд процессида прокурорга юклатилган вазифалар ва уларнинг моҳияти ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: прокурор, апелляция инстанцияси, кассация инстанцияси, жиноят суд ишини юритиш босқичлари, процессуал мақом, прокурорнинг ваколатлари.

Аннотация: в данной статье говорится о правовых основах и особенностях участия прокурора в уголовном судопроизводстве, в том числе о процессуальных основах участия прокурора в апелляционной инстанции, некоторых аспектах функций и полномочий, а также о задачах, возлагаемых на прокурора. в судебных разбирательствах и их характере.

Ключевые слова: прокурор, апелляционная инстанция, кассационная инстанция, стадии уголовного судопроизводства, процессуальный статус, полномочия прокурора.

Abstract: this article talks about the legal bases and features of the prosecutor's participation in the criminal court proceedings, including the procedural bases of the prosecutor's participation in the appellate instance, some aspects of functions and powers, as well as the tasks assigned to the prosecutor in the court proceedings.

Key words: prosecutor, appellate instance, cassation instance, stages of criminal court proceedings, procedural status, prosecutor's powers.

Ҳар бир мамлакатда ислохотлар амалга оширилар экан, ушбу ислохотлардан суд-ҳуқуқ соҳаси ҳеч қачон четда қолмайди. Суд-ҳуқуқ тизими мамлакатда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, лозим бўлса, мажбуриятларини таъминлайдиган, давлатда эркин фуқаролик жамиятини қуришга ёрдам берадиган асосий тизимлардан бири ҳисобланади. Суд-ҳуқуқ соҳасида ислохотлар амалга оширилар экан, ушбу тизимга бевосита боғлиқ бўлган прокуратура органлари фаолиятини такомиллаштириш, ундаги мавжуд айрим ваколатларни қайта кўриб чиқилишига олиб келади. Сабаби, суд соҳасидаги муҳим ўзгаришлар, албатта, прокуратура органлари фаолиятига ҳам ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. Бундан ташқари, мамлакатимизни стратегик ривожлантириш ҳамда суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш ҳақидаги нормаларда прокуратура органларига оид бўлган қоидаларнинг ҳам мавжудлиги ушбу

тизим мамлакатнинг ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий ҳаётида муҳим ўринга эгалигидан далолат беради.

Жумладан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”да фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини ошириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш

суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотларнинг асосий йўналишлари этиб белгиланган.

Шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”ни “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг “2.3. Маъмурий ва жиноят қонунчилигини такомиллаштириш” қисмидан ўрин олган 52-бандида Судлар фаолиятида прокурор иштирокини такомиллаштириш вазифаси белгиланган бўлиб, унга кўра, давлат айбловчиси фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибага мувофиқлаштириш; прокурорнинг айбловдан воз кечишининг ҳуқуқий асослари ва процессуал тартибини белгилаш; прокурор томонидан суд қарорларига нисбатан протест келтириш асослари ва тартибини қайта кўриб чиқиш ҳамда илғор хорижий тажрибага мослаштириш; прокурор томонидан қонуний кучга кирган ҳукмлар, ҳал қилув қарорлари, ажримлар ёки қарорлар бўйича ишларни, иш юзасидан тарафлар мурожаати (прокурордан ташқари) бўлган ҳолдагина, суддан ўрганиш учун олиш тартибини белгилаш; қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари судларда бошқа шахсларнинг ташаббуси билан кўзгатишган фуқаролик ва иқтисодий ишларнинг кўрилишида прокурор ўз ташаббуси билан иштирок этишини истисно этиш; Олий суд Пленуми мажлисларида суд тизими вакиллари бўлмаган шахслар иштирокининг аниқ чегараларини белгилаш, бунда Бош прокурорнинг мажбурий равишда қатнашиш тартибини бекор қилиш назарда тутилган.

Бундан ташқари, “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60-сонли Фармонининг 1-иловасида қайд этилган 17-мақсадга кўра, “бугунги кунда қонунийликни қатъий таъминловчи, очик ва адолатли прокуратура фаолиятининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда “Қонун – устувор, жазо – муқаррар” тамойилини бош мезонга айлантириш; Тезкор-қидирув ва тергов фаолияти устидан назоратни кучайтириш, фуқароларнинг кадр-қиммати ва эркинлигини самарали ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш бугунги кундаги ислоҳотларнинг бош устувор вазифаларидан саналади” деб кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январь кунидаги “Одил судлов фаолиятини амалга оширишни самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги ПФ-12-сон фармони қабул қилинди.

Ушбу фармоннинг 1-бандига кўра, одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш бўйича ихтисослашган прокурорлар корпуси фаолиятида

2023 йил 1 сентябрга қадар «Судларда прокурор иштироки» ахборот тизимини яратиб, дастлаб синов тарзида ишга тушириш ҳамда 2024 йилдан амалиётга тўлиқ жорий этиш белгиланди¹⁸.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январь кундаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сонли фармони қабул қилинган бўлиб, унда 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларга мувофиқ, шунингдек, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолияти самарадорлиги ва одил судлов сифатини ошириш вазифалари белгилаб берилди. Ушбу фармоннинг 5-банди, “а” кичик бандига асосан “Ихтисослаштирилган прокурорлар корпуси” ташкил қилиниб, фармоннинг 6-бандига асосан уларга қуйидаги вазифалар юклатилди:

- «Прокуратура тўғрисида»ги Қонун ҳамда процессуал қонунчиликда белгиланган тартибда судларда ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлаш;

- суд процессининг бошқа иштирокчилари билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланган ҳолда одил судлов фаолиятининг самарали амалга оширилишига кўмаклашиш, жиноят ишлари бўйича судларда давлат айбловини фақат қонунга асосланиб, холисликни сақлаган ҳолда сифатли қўллаб-қувватлаш;

- фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари суд йўли билан самарали ҳимоя қилинишига эришиш;

- суд амалиётидан келиб чиққан ҳолда суриштирув ва тергов органлари ходимларининг амалий кўникмалари ҳамда малакасини ошириш ишларига кўмаклашиш.

Ихтисослашган прокурорлар корпуси фаолиятининг натижадорлигини таъминлаш мақсадида, “Ихтисослашган прокурорлар корпуси” ходими судларда кўрилаётган ишлар бўйича айбловни (фуқаровий даъво) қўллаб-қувватлаш, ўзгартириш ёки ундан воз кечиш, шу жумладан Жиноят кодекси нормаларини қўллаш, жазо тури ва меъёрини белгилаш масалалари юзасидан фикрини судга баён қилишда мустақил бўлиб, қонун талабларига ва ишнинг барча ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда ўз ишончига асосланиши белгиланди¹⁹.

Суд ва прокуратура органларидаги бу каби муҳим ўзгаришлар, албатта, прокурорларнинг судларда самарали иштирок этиш тизимини ташкил этишга, маълум бир жиноят иши юзасидан ўз фикрини тўлиқ баён этишига, ўз позициясини судда мустақил ифодалашига, умуман олганда одил суловнинг исталган босқичида прокурор иштирокини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 август кунда қабул қилинган “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун ва Жиноят-процессуал Кодекси билан ҳам ушбу

¹⁸ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06/23/12/0034-сон.

¹⁹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06/23/11/0033-сон.

органнинг фаолиятининг ҳуқуқий асослари белгиланган. Бундан ташқари, Бош прокурорнинг соҳавий буйруқлари ҳам норматив ҳуқуқий ҳужжат бўлмаса-да, барча прокуратура органи ходимларига тааллуқли саналади ва улар фаолиятига раҳбарий кўрсатмаларни беради.

“Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасида Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органларининг асосий йўналишлари белгиланган. Айнан ушбу моддада “судларда жиноят ишлари кўриб чиқиладиганда давлат айбловини қувватлаш” ушбу орган фаолиятининг асосий йўналишларидан бири сифатида кўрсатилган.

Шунингдек, ушбу Қонуннинг 33-моддасида фуқароларнинг, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари суд йўли билан самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида барча инстанция судларида ишлар кўриладиганда прокурор қонунда белгиланган тартибда иштирок этиши; прокурор судларда жиноят ишлари кўриладиганда давлат айбловини қувватлашлиги белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 34-моддаси иккинчи қисмида “Прокурор суд муҳокамасида қатнашиб, ушбу Кодекснинг 409-моддасида назарда тутилган ваколатларни амалга оширади” ҳамда 409-моддасининг 7-қисмига асосан “Прокурор жиноят ишларини кўришда ёки ҳукми ижро этиш билан боғлиқ масалаларни ёхуд ушбу Кодексда назарда тутилган ҳолларда бошқа масалаларни ҳал этишда апелляция, кассация инстанцияси судида иштирок этади” деб белгиланган²⁰.

Демак, ушбу нормаларга асосан прокурор судда жиноят ишлари кўрилишида иштирок этишга мажбур ҳамда ушбу қоида суднинг исталган босқичи учун амал қилади. Амалдаги қонунчиликка кўра, прокурор биринчи инстанция, суднинг қонуний кучга кирмаган ҳукми ёки ажрими устидан протест ёки шикоят берилган тақдирда апелляция инстанциясида, шунингдек кассация инстанцияси суд мажлисларида иштирок этишга ҳамда давлат айбловини қўллаб-қувватлашга мажбур.

Жиноят ишлари бўйича судларда прокурор иштироки ҳамда унинг ваколатлари Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 409-моддаси билан тартибга солинади, унга кўра, прокурор нафақат давлат айбловинини қувватлайди, балки суд мажлисида тўпланган ва аниқланган далилларга асосланиб айбловни ўзгартириш ёки айбловдан бутунлай воз кечиш ваколатига эга эканлиги прокурор фақатгина давлат айбловини қувватловчи шахс эмас, аксинча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи тараф сифатида ҳам намоён қилади. Шунингдек, прокурор айбловни ўзгартириш ёки ундан воз кечиш ваколатидан суднинг исталган босқичида, яъни апелляция ва кассация инстанцияларида ҳам фойдаланиши мумкин.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ЖПК 497¹⁶-моддасига асосан “тегишинча Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори томонидан

²⁰Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.03.2023 й., 03/23/823/0150-сон.

ваколат берилган прокурор” апелляция инстанцияси суд муҳокасида тараф сифатида иштирок этиши шартлиги белгилаб ўтилган²¹.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКда прокурор тушунчаси давлат айбловчиси тушунчасига тенглаштирилган, яъни прокурор судда давлат айбловчиси кувватлаганлиги сабабли, унга нисбатан давлат айбловчиси тушунчаси ҳам қўлланилади. Бироқ юқорида кўрганимиздек, прокурор фақатгина айблов позициясида бўлмайди, агар прокурор иш ҳолатларига асосланиб, судланувчининг айби йўқ ёки маълум бир эпизоддаги жиноятларга алоқаси йўқ ёки жиноятни ЖКнинг умуман бошқа моддаси билан квалификация лозим деб ҳисобласа, айбловдан воз кечиши ёки уни ўзгартиришни сўраб судга мурожаат қилиши мумкин. Бундай ҳолатлар эса прокурор айблов позициясидан чекинади ва шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи шахсга айланади.

Ушбу вазиятда прокурорлар Ўзбекистон Республикасидаги Қонунларнинг аниқ ва бир хилда қўлланилиши устидан назоратни амалга оширади, шу сабабли ҳам давлат айбловчиси тушунчаси қўлланилганлиги ўринли дейиш мумкин, бироқ жиноят суд ишлари юритилишида прокурор бир тараф сифатида иштирок этади холос, суднинг исталган босқичида прокурор назоратни амалга оширувчи мансабдор шахс сифатида эмас, балки тараф сифатида иштирок этади ҳамда Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 25-моддасига асосан қолган тарафлар билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 33-моддаси 1-қисмида ҳам прокурорлар суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириши белгиланган бўлиб, кўриб турганимиздек, жиноят иши судда кўришни бошланганда ушбу ваколат чегараси тугайди ва прокурорлар тенг ҳуқуқли тараф сифатида суд мажлисларида иштирок этишни бошлайди.

Айрим олимлар ҳам прокурор судда фақат тараф бўлиб ҳисобланишини ва ҳеч қандай назорат функцияларини амалга ошириш ваколатига эга эмаслиги ҳақидаги ғояни илгари сурадилар.

Жумладан, М.С.Строгович “прокурорнинг жиноят суд процессидаги функциялари ва ваколатларига таъриф бериб, судда давлат айбловчиси сифатида майдонга чиқадиган прокурор тараф ва фақат тараф ҳуқуқий мақомига эга бўлиб, суд процессида ўзига қарама қарши тенг ҳуқуқли ҳимоя тарафи билан музокарага киради”²² деб таъкидлайди.

В.И. Басковнинг фикрича, “прокурорнинг процессуал мақоми жиноят процессининг ҳар қандай босқичида қонунийлик кафолати сифатида ўзгаришсиз қолади. Биринчи инстанция судида давлат айбловчиси кувватлаш жараёнида ҳам,

²¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.03.2023 й., 03/23/823/0150-сон.

²² М.С.Строгович Курс советского уголовного процесса. Издательство наука. Москва 1970 г. Стр 223.

апелляция ва кассация инстанцияларида ҳам прокурор қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширувчи орган вакили бўлиб қолаверади”²³.

Бизнинг фикримизча эса, прокурор жиноят суд процесси ҳар қандай босқичининг, биринчи инстанция, апелляция ва кассация инстанциясининг тенг ҳуқуқли бир тарафидир.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 33-моддаси 1-қисмида ҳам прокурорлар фақатгина суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириши белгиланган, шунингдек, ЖПКнинг 25-моддаси 4-қисмида “Давлат ва жамоат айбловчилари, судланувчи, вояга етмаган судланувчининг қонуний вакили, ҳимоячи, жамоат ҳимоячиси, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд мажлисида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этиш, уларни текширишда қатнашиш, илтимос билан мурожаат қилиш, ишнинг тўғри ҳал этилиши учун аҳамиятга молик ҳар қандай масала бўйича ўз фикрларини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар” деб кўрсатилган бўлиб, ушбу норма ҳам прокурорнинг суд процессининг исталган босқичида тенг тараф сифатида намоён қилади.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси ЖПКдан давлат айбловчиси тушунчасини чиқариб ташлашни ҳамда жиноят суд процессида тенг ҳуқуқларга эга тараф сифатида иштирок этганлиги ва функциялари фақатгина айбловни қувватлашдан иборат бўлмаганлиги сабабли, ЖПКда “давлат айбловчиси” сўзларини “прокурор” сўзлари билан алмаштиришни тақлиф этмоқчимиз.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКга киритиладиган ушбу ўзгартириш фуқароларимизда прокуратура органларига бўлган қарашни, прокуратура органларининг вазифаси фақатгина айловни қувватлашдан иборат эмаслигини, балки ҳимоя тарафи билан тенг ҳуқуқларга эга бўлиб, жиноят суд процесси ва тергов даврида тўрланган далилларга асосланишлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси.
2. Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январь кунидаги Одил судлов фаолиятини амалга оширишни самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-12-сон фармони.
4. “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сонли фармони

²³ В.И.Басков Курс прокурорского надзора. М., Издательство “Зерцало”, 2000.стр 208.

5. М.С.Строгович Курс советского уголовного процесса. Издательство наука.
Москва 1970 г. Стр 223.

6. В.И.Басков Курс прокурорского надзора. М., Издательство “Зерцало”, 2000.стр
208.